

AZ OTTHONOS IDEGENSÉG

Végel László: *Temetetlen múltunk*

Végel László legújabb könyvének nem annyira a címe az érdekes (első pillantásra persze, mert az amúgy nem különösebben invenciózus cím nyilvánvalóan mutat rá a mű lényeges elemére, bár ezt majd csak utólag, az elolvasás után fogjuk érzékelni), hanem az „alcíme”, amely egyébként inkább műfaji megjelölés, hogy ugyanis: önéletrajzi regény. Ez a talán kissé furán hangzó összetétel nem újdonság az életműben, az elmúlt években megjelent könyvei egy részének hasonlóan szemet szűrő műfajmeghatározásai voltak: naplóregény (*Bűnhődés*, 2012), városregény (*Neoplanta*, 2013), de ahol maga a szerző nem jelölte meg a műfajt, ott is kézenfekvően adódott értelmezői számára, mint például az *Exterritorium. Ezredvégi jelenetek* (2000) című könyvénel, hogy valamilyen összetett műfajt tulajdonítsanak a szövegnek, például, esszénapló (Rácz I. Péter, *Holmi*, 2001/11, 1545.) vagy esszéregény (Förköli Gábor, *Tiszatáj*, 2019/11, 107.). Radics Viktória a Véggel készített életinterjúban más oldalról ezt úgy fogalmazta meg: „Állandóan forogtad magadban a saját gondolataidat, műveidet, folyton szétszeded, összerakod, felülvizsgálod őket – lelkiismereti prózát írsz...” (*Ex Symposion*, 2012, 80. sz., 1.) Ezek a műfajmeghatározások egyfelől talán valamilyen bizonytalanságot is takarnak a tekintetben és általában véve, hogy Végel László szövegeinek nagy része nem igazán szorítható be egyetlen, pláne tradicionális értelemben vett műfaji kategóriába, még akkor sem, ha mindeközben érezhető, hogy az esszé az a műfaj, az az origó, melyből aztán különféle műfaji csatornákon keresztül ágazik el a legtöbb műve (talán csak korai regényeit nem számítva). Egy régebbi interjújában ki is tér erre, amikor az értekező hang és a fikció keveredéséről beszél: „Igazi probléma, hogy a magyar próza hagyományában léteznek ilyen regények, létezik ez a hibrid műfaj, de valahogy nincs annyira jelen, mint mondjuk az osztrák vagy a német irodalomban. [...] Én nem a mondattal, hanem a műfajokkal szeretek kísérletezni, a műfaj számomra a nagy probléma” (Vári György interjúja, *Híd*, 2011/12, 35.). Az esszé persze már önmagában is ilyen hibrid képződmény, melyben a szöveget jegyző én természetszerűleg van előtérben, aki éppen ezen egyes szám első személyel igyekszik hitelesíteni azt, amit elmond, miközben óhatatlanul is felmerülnek a szövegben az értekező prózával ellentétes retorikai, poétikai alakzatok is, melyek adott esetben az esszét a fikcionális, esztétikailag is körülhatárolható próza felé terelgetik.

Nem csak az előzőek értelmében lehet feltenni a kérdést, hogy mi is valójában a *Temetetlen múltunk*. Előrevetve egy végkövetkeztetést, távolabbról én az életmű különös összefoglalásának látom, közelebből annak a laza trilógiának a megkoronázásaként, amely a *Bűnhődést*, a *Neoplantát* és a *Balkáni*

Noran Kiadó
Budapest, 2019
261 oldal, 3590 Ft

szépséget (2015) foglalja magába. Első pillantásra is feltűnik, hogy mennyi történet vagy történettöredék „ingázik” ide-oda a *Temetetlen múltunk* és különösen a két utóbb említett regény szövegében, látjuk, ahogy figurák, élethelyzetek vándorolnak egyik könyvből a másikba, miközben néha változnak, formálódnak – röviden: nem mindig ugyanúgy vannak elbeszélve, ami persze nem szerzői vagy narrátori megbízhatatlanság, hanem az eltérően elfoglalt elbeszélői pozícióból eredő „másként emlékezés” következménye. Az önéletrajznak mint elbeszélőformának nyilvánvalóan alapvetése a narrátor pontos jelölése, a *Temetetlen múltunk*-ban így Végel László lesz az, aki a történetben foglaltakat elmondja s egyben kommentálja is, hiszen az autobiográfia narratív tulajdonsága az is, hogy mindig visszatekintő, felidéző – tehát amit a narrátor elmesél, az már mind múlt, a narrátornak rálátása van az elbeszéltekre, ezért értelmezheti korábbi cselekvéseit, gondolatait, érzéseit, jó vagy rossz döntéseit. Úgy is mondhatnám, hogy egy életutat idéz fel, mely valahol elindult, s aztán valahová eljutott, miközben ezen életút hőse megismerte önmagát és az őt körülvevő világot. Ha Végel csak ezt mesélné el, akkor ravasz módon egy nevelődési regény kellős közepébe csöppentene bennünket, amire erősen rá is játszik a szöveg indítása/felütése: „Születésem napján, 1941. február elsején hevesen csapkodtak a villámok, az európai politikusok végre-valahára megelégteltek a hiábavaló futkározásokat, az öncélú és komikus tereferéket, belefáradtak a vég nélküli párbeszédbe, önáltatásba, a békéről szóló szentbeszédbe. [...] Születésem hajnalán teljes valójukban csillogtak-villogtak a diktátorok” (9.). Az, hogy ki a beszélő, itt nincs megnevezve, így egy gondatlanul laza olvasó, ki rögtön a „tárgyra tér”, hihetné, hogy klasszikus nevelődési regényt vett kézbe, tán Stendhal vagy Dickens kései utódját. Persze a gyanú azért felmerülhet benne, hiszen a bevezető két bekezdésből eléggé feltűnik, hogy a hős „fellépése”, „bemutatása” meglehetősen ironikus is, mely a klasszikus formát idézőjelbe teszi, s ezzel előtérbe hoz két egyszerű adatot (ami majd tényként azonosítódik): Szenttamás és a pontos születési dátum, mely nyomon követhetően igazolja az elbeszélő személyét, Végel Lászlót. Csak kuriózumként említem, hogy a *Neoplanta* ily módon nem azonosítható gimnazista elbeszélő hősének *A pármái kolostor*, a *Vörös és fekete*, valamint a *Vörös és fehér* lapul a táskájában, s e könyveket abból a gimnáziumi könyvtárból kölcsönözte ki, melyet a *Temetetlen múltunk*-ban is felismerhetünk. Ugyanakkor az elbeszélőnek az újvidéki diákkorában való érkezése már egyáltalán nem ironikus interpretációban elevenedik meg előttünk, s nem csak a nevelődési regényből származó egyszerű retorikai fogás, hogy: „Hódítóként érkezett a városba a fiatal céltudatos jugoszláv nemzedék. [...] megismertem a töretlen optimizmust képviselő, a naiv, ártatlan, csodaváró *elsőnemzedékesek szabadságát*. A jövőt akartuk meghódítani és vele együtt az egész várost” (143–144.).

Szerző és elbeszélő azonosítása azonban pusztán csak érdekesség, hiszen nyilván engem is, az olvasókat is érdekli egy komoly, jó író életútja (ennek a „kukkoló” olvasói beállítódásnak láthatjuk mostanában nagy felívelését, ám ez igazán nem tartozik ide), de a teljes történet mindenkit meggyőzhet arról, hogy a *Temetetlen múltunk* ennél jóval „elemeltebb” történet. Erre utal nyomatékosan a szerző, amikor mottónak Márai Sándor szavait idézi, még ha nem teljes egészében is, hogy ugyanis az önéletrajz csak akkor jogosult, ha az író „azt rögzíti, hogyan történt meg a világ benne. Ez a másik, a személyes világtörténelem” (*Napló 1976–1983*, Akadémiai – Helikon, Budapest, 1994, 44.). A Márai-mottó és a teljes könyvben elfoglalt elbeszélői pozíció arra irányítja a figyelmet, hogy bár fontosak az önéletrajzi adalékok, de talán fontosabbak a személyiségi és lélekrajzi „tények”, valamint ezek szituáltsága abban a vizsgálódásban, hogy „akkor hol a helyem?” (14.). A kérdés nem újdonság Végel pályáján, tulajdonképpen valamilyen módon minden esszéje, elbeszélése, regénye, egyszerűen bármi is a forma, mindig nagyjából e kérdés körül forog, csak most az explicitté tett személyesség vonzásában.

Az önéletrajzon belül tehát van egy fikciós rétege is a könyvnek, ezt neveztem nevelődési regénynek, de a fikció nem csak ebből áll: az elbeszélő nevelődése egyben családtör-

ténet is, hiszen egy család, történetesen a Végel család három generációjának – a nagyapának, az apának és a fiúnak – a sorsa elevenedik meg benne, a fiú előadásában. S ha az ő előadásában, akkor tekintetbe vehetjük, hogy ez a családtörténeti nyomozás bizonyos mértékig szaggatott, töredékes lesz, ami a tényeket, dokumentumokat illeti, hiszen az elbeszélő csak azt mesélheti el, amire emlékszik, s az apák, pláne a nagyapák korából feltehetően bizonytalan ez az emlékezet, több okból is. Végel több helyütt utal rá, hogy „számtalanszor megbizonyosodtam, hogy az emlékezet mindig zavaros zsákutcába sodor” (18.), és hogy „egyre jobban kételkedem a hiteles emlékezőképesség létezésében” (18.). A szerző ezt nem csupán pszichikai problémaként veti föl, hogy tudniillik „rétesre vagy a krémesre gondoltam-e” (18.), azaz az emlékezetünk megcsalhat bennünket, a könyvben erre a legjobb példa, hogy az elbeszélő visszatér szülőfalujába, de sehogy sem találja (nem emlékszik rá) a szülőházát, ahol gyerekkorát töltötte. Ennél egyszerűbb példa, s talán inkább a szerzői emlékezet játéka, amit arról olvashatunk, hova is rejtette az apa a sváb/német (az államhatalom számára nemkívánatos) szomszéd rádióját: a kéménybe (101–102.) vagy a földbe („Jó néhány évvel később apád kiásta az elvermelt rádiókészüléket.” *Exterritórium*, 162–163.). Nem is beszélve arról, hogy sokszor nehéz eldönteni, valóban én emlékszem-e valamire, vagy csak családi legendáriumok kelnek életre az emlékezetemben. Végel László azonban ennél is tovább megy, amikor a „kizsákmányolt emlékezetről” beszél, arról, hogy „mindenki akként emlékezik a múltjára, ahogy a kor divatja igényli, észre sem veszi, hogy közben tiszta szívvel, ártatlan lélekkel hamisít” (18.). Ez utóbbival bevonja a történelem szerepét is az emlékezetformálásba. Mindennek tükrében értelmezhető, hogy a családtörténet – miként a történelmi múlt – szakadozott és a benne szereplők által is sokszor elhallgatott, kényszerűségből, rossz döntések miatt, mintegy átörököltve apáról fiúra azt a különleges státuszt, amely a kisebbségi léthelyzetből származik. Innét érthető meg, hogy a Végel által bemutatott családnak „nem volt rendes családtörténete” (23.), és „ezért nem is hivalkodom semmiféle kalandos családtörténettel, történetünk titka a történelem tűnékenysége, feldarabolása, az *elsüllyedt családtörténet*, amelyben legfeljebb csak egy-egy kései részlet villan meg. [...] A család élte az életét: szüntelenül újra kezdő, múlt nélküli család maradt, nem is csoda, hogy a múlt eltűnt, ködbe veszett” (56.). Összefoglalva: a *Temetetlen múltunk* többrétegű anyagában találunk egy kifejezetten erős fikciós részt, csak néhány példát hozok erre: ilyen a már említett diákokotthoni élet felelevenítése a magyarországi '56-os forradalom eseményeivel együtt, a Paksi nagyapa franciaországi/párizsi kalandjai (egyáltalán a nagyapa egyébként szintén könyveken áthúzódó alakja és megformálása egészen kivételes erejű), vagy az újvidéki vasúti pályaudvar restijében fölbukkanó kurvák, (ál)művészek, melósok s persze az elbeszélő diákhősünk kalandjainak leírása/kialakítása szintén emlékezetes. Ebben a részben olvasható az, amelyet a ritka tüneményes Ilona, az egyetlen magyar kurva Újvidéken mesél el Végel László gimnáziumi tanulónak, mielőtt beavatja a szexuális életbe: (festményeket mutat) „Nézd, ez Leila, a mostari barátnőm, emez meg Dalma, a trogiri lány, aki elmenekült a férjétől, a hercegovác rendőrtől, aki szeretkezés közben kapta rajta a spliti hajóskapitánnyal, ezért, ha egy rendőrt lát, rögtön összepisili magát” (182.). Hogy bizonyos perspektívából mi volt Jugoszlávia, azt ez a hrabali minőségű és erejű, mindamellert fergeteges humorú mondat jobban megvilágítja, mint sok tanulmány a régió történelméről, múltjáról, szunnyadó lehetőségeiről és végül tragédiába torokolló történetéről.

Természetes az előzőek fényében, hogy ez a fikciós családtörténet nem követi a család és a főhős életének minden pillanatát, sokkal inkább koncentrálna egy-egy jellegzetes részletre, időben gyakran rántja össze a múlt történéseit a jelenből származó kommentárokkal, értelmezésekkel (melyek a fikciós réteg mellett a mű másik nagy vonulatát képezik), tehát mind térbeli, mind időbeli megjelenítése az ily módon felfogott történetnek töredékes. Ám ehhez az is hozzátartozik, hogy a csillámló részletek, s itt a hangsúly a jelzőn és a jelzeten

egyszerre, egyaránt van, szóval hogy a részletek mögött egy nagyon is következetes, egységes és egész elbeszélői ethosz húzódik meg. Ezt az ethoszt a kommentárokból, az önértelmezésekből, illetve a múltbéli, lezajlott események utólagos értelmezéséből lehet előhívni, azaz a teljes műnek abból a rétegéből, amely (talán) nem igazán fikció, s amely (talán) az elbeszélés jelen idejét is meghatározza. Összességében ez a kettősség – fikció és élettények együttese – alakítja ki a *Temetetlen múltunk* végső formáját, amelyet a szerző is, az irodalomelmélet is az autofikció fogalmával ír le. Végel így beszél erről: „Nem volt szándékomban szokásos önéletrajzot írni, hanem olyan regényre gondoltam, amelyet az újabb műfajelmélet autofikciónak nevez. Meglehet, hogy azért vállalkoztam erre, mert hiányzik belőlem a magánügyekben is egyetemes emberi sorsot érzékelő nárcisztoid szellem” (Károlyi Csaba interjúja, *Élet és Irodalom*, 2019. október 18., 7.). Ugyanebben az interjúban említi Végel, hogy „rövid pár esztendő alatt három állampolgárságot cseréltem. A királyi Jugoszláviában születtem, aztán bejöttek a honvédek, felkaptak a bölcsőből, és azzal biztattak, Horthy katonája leszek. Aztán megérkeztek a partizánok, ők is felkaptak, a magasba röpitettek, és azt mondták, hogy Tito partizánja leszek”. Eltekintve most attól, hogy ez a történet több Végel-szövegben is előfordul, s hogy érdekes, amint a szerző valami olyasmiről beszél, amiről nem lehetséges közvetlen tudása, tehát a fikció erejére kell támaszkodnia, rámutat Végel László teljes munkásságának középpontjára. Az egész könyv (az egész jelentős életmű) arról szól, hogy abban az életben, melyben egy (egykori) jugoszláviai újdéki magyar (író) létezett/létezik, milyen kapcsolódási pontok vannak a lokális léthez, a magyarországi és az egyetemes léthez, s ezekhez bizony a személyességen át vezet az út. De milyen út ez? És milyen viszony tételezhető fel a lokális, a regionális és az egyetemes között? S hogy nem ennek a viszonynak a kinyomozása, feltérképezése és végül bemutatása volt-e a valóságos oka annak, hogy Végel úgy látta, a nyilvánvalóvá tett személyesség erejével is múlhatatlanul szükséges életútjának e sajátos összefoglalása, élete egyes részeinek újramondása. A szövegben a személyes réteg és a reflexió oszcillál, néha úgy éreztem, hogy az önéletrajzi elem mintegy előhívja, indokolja a racionális, elemző részleteket, bár ez utóbbiak talán és néha túlsúlyosak az epikai alakításhoz képest.

A könyv ezeket a viszonyokat nyomonza, kutatja, hogy ki is az elbeszélő, és milyen az ő története. Végel köztudottan a megszokott kisebbségi létezőmóddal szemben határozta meg magát mindig is, s most sok-sok esszé és regény után ebben az autofikcióban újra nagy erővel azt a történetet mondja el, melyben a *máság* szembesül azzal, hogy ahol van, ott idegen. A könyvben (mint egyéb Végel-szövegekben) vissza-visszatérő motívum a hontalanság, az otthontalanság érzése. Összekapcsolódik ez a családtörténettel, de még inkább a „Bildungsroman” történetével, ahogy a hős ráébred és szembesül azzal a helyzettel, hogy valójában sehova nem tartozik, sehol nincs otthon, hiszen nem vállal közösséget egy pusztán a nemzetre hivatkozó nacionalizmussal, de idegen már egy pusztán nemzetek feletti érzületben is. Ez az idegenségérzet áthatja a *Temetetlen múltunkat*. Az érdekesség, hogy miközben az elbeszélő idegenként jár-kele országában (Jugoszláviában), ugyanakkor nagyon is bensőséges viszonyt ápol azzal a környezettel, amelyben felnőtt. Jugoszlávia sokszínűségére, a kicsit az Osztrák–Magyar Monarchia sok nemzetiségből megképződő „aurájára” emlékező elbeszélés fogja át a szöveg *nem* érzéki/fikciós rétegét. A Végel-szövegek, mint ez újabb műve is, erről a kettősségről beszélnek folyamatosan, a közties létről, arról a nehéz, de mégis vállalható szerepről, hogy nem tartozunk se ide, se oda, se sehova – a Végel-féle korrajz a huszadik századi és jugoszláv szempontból (ami itt egyetemes szempont is egyúttal) a huszonegyedik századi életlehetőségek nagyon erős följajzolása. Mint a korábbi idézetekben is látható volt, a *Temetetlen múltunk* egyfelől hivatkozik a kisebbségi lét tragédiáira és abszurdumaira, másfelől arra a szintén groteszk helyzetre, hogy ezek a tragédiák és abszurdumok nem egyszerűen a kisebbségi élethelyzetből adódnak, hanem becsatornázhatók az egyetemes létezés „nehézségeibe”. Amikor Végel arról értekezik, hogy

„*párhuzamos világokban élek*” (252.), akkor nemcsak a vajdasági/jugoszláviai kisebbségi életből eredő emberi helyzetekre, történelmi szituáltságra utal, hanem arra az életérzésre is, mely a világ boldogabb részein is fölbukkan, s ontológiai távlatokban jelenik meg, tudniillik az idegenség érzete ez. Megrendítően fogalmazza meg ezt a kettős léthelyzetet, amikor így ír erről: „tudomást sem vesznek a *plebejus kozmopolitákról, a nemzet mostohagyermekéről, az európai fattyúkról*, akik mindenütt idegenek, mert sehol sem érzik magukat otthon, akik érzik a nemzet és a nemzetfelettség feloldhatatlan konfliktusát, tehát mindenhová magukkal viszik a gyökereiket, melyekkel nem találnak megfelelő táptalajra, egyszerűen azért, mert idegennek születtek, az volt az apjuk is, az anyjuk is, ezért a hontalanságban próbálnak új otthont találni” (253.). A könyv és az életmű nagy, visszatérő kérdése, hogy lehetséges-e otthonra lelteni az otthontalanságban, be lehet-e rendezkedni a lokális és egyetemes létezés eme paradoxonában. Végel az előbbi idézetet azzal zárja, hogy „de ezért [tudniillik e kétségesnek tűnő próbálkozásért] nem kell őket sajnálni, mert igenis otthont találnak az otthontalanságban is” (254.). Ennek a keresésnek, kutatásnak, a köztes lét állandó idegenségben telő idejének a dokumentumai Végel könyvei, s mintegy az egész, ebben az értelemben vett személyes lét építményének záróköve a *Temetetlen múltunk*, mely éppen létrejöttével tagadja tulajdonképpen a „temetelenséget”, hisz megírása valójában katartikus eltemetése egy nagy illúzióknak (Jugoszlávia), feltárása és így méltó temetése a családi, a személyes és a történelmi múltnak, s talán épp ezt jelenti igazából az otthontalanságban való otthonra találás.